

Wymiary budowania wspólnoty w pedagogice Jeana Vaniera

Dimensions of community building in Jean Vanier's pedagogy

Dr hab. Ewa Domagała-Zyśk, prof. KUL – pracuje w Katedrze Pedagogiki Specjalnej KUL. Prowadzi badania w zakresie specjalnych potrzeb edukacyjnych dzieci i młodzieży, surdologlottodydaktyki oraz myśli pedagogicznej Jeana Vaniera. E-mail: ewadom@kul.pl.

Streszczenie

Celem rozdziału jest przedstawienie założeń wspólnot vanierowskich – ognisk zamieszkania, pracy i przyjaźni z osobami z niepełnosprawnością intelektualną. Przedmiotem analizy są listy Jeana Vaniera kierowane do przyjaciół *Arki*, wysyłane w pierwszych latach funkcjonowania Ruchu *L'Arche*. Analiza tych listów, pisanych w latach 1964–1969 pozwoli na sięgnięcie do źródeł i opisanie podstawowych wymiarów budowania wspólnoty w ujęciu J. Vaniera. Pozwoli to na głębsze poznanie jego myśli pedagogicznej, zrozumienie źródeł i założeń wspólnot *Arki* i *Wiary i Światła* oraz odniesienie ich do współczesnej sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz wspólnot vanierowskich w Polsce.

Słowa kluczowe: Jean Vanier, wspólnota, osoba z niepełnosprawnością intelektualną, *Arka, Wiara i Światło*

Abstract

The aim of the chapter is to present the foundations of the Vanier's communities – areas of residence, work and friendship with people with intellectual disabilities. The subject of the analysis are Jean Vanier's letters addressed to friends of the *Ark*, sent in the first years of the *Ark* movement. The analysis of these letters, written in the years 1964–1969, will allow to reach to the sources and describe the basic dimensions of building the community in terms of J. Vanier. This will allow a deeper reflection on his pedagogical thought, understanding of the sources and assumptions of the communities of *Ark* and *Faith and Light* and their reference to the contemporary situation of people with intellectual disabilities and Vanier's communities in Poland.

Keywords: Jean Vanier, community, person with intellectual disability, *Ark, Faith and Light*

Wprowadzenie

Jean Vanier, pomimo braku formalnych studiów w zakresie pedagogiki czy psychologii, z całą pewnością jest osobą, która wywarła znaczący wpływ na postrzeganie osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz rodzaj i zakres działań podejmowanych obecnie w celu wsparcia ich funkcjonowania i jakości życia. Jego historia życia pełna jest nieoczekiwanych zwrotów akcji – kształcił się w szkole marynarskiej, obronił doktorat z filozofii Arystotelesa, kierował wspólnotą religijną *l'Eau Vive* i wykładał na uczelni wyższej, zanim – 4 sierpnia 1964 roku – nie zamieszkał z dwoma niepełnosprawnymi intelektualnie mężczyznami po to, by stworzyć im dom – miejsce miłości i przebaczenia¹. Decyzja ta nie była uwarunkowana litością czy jedynie motywami pragmatycznymi, ale silnym przekonaniem, że taka droga stwarza możliwość wzrostu osobowego dla wszystkich uczestników:

Uświadomienie sobie tego, że wszystkich nas łączy to samo człowieczeństwo i że przynależność ta jest ważniejsza i bardziej podstawowa od wszelkiej innej przynależności bardzo zmieniło moją postawę i sposób bycia oraz przemieniło moją wizję osoby ludzkiej. Pomogło mi uwolnić się od wewnętrznych zranień, skłoniło mnie do przyjęcia innych, różniących się ode mnie, „obcych” oraz tych, którzy mnie atakują, „wrogów”. Przejście od egoizmu do miłości, z niewoli do wolności, z postawy zamknięcia się w sobie do postawy otwartości na innych, oznacza wzrastanie, drogę do dojrzałego człowieczeństwa².

Obecnie na całym świecie funkcjonuje ponad 130 ekumenicznych wspólnot *Arka*, żyjących duchem Ewangelii, a szczególnie Ośmiu Błogosławieństw.

1. Por. także E. Domagała-Zyśk, *Osoba chora, niepełnosprawna, cierpiąca jako wezwanie do poszukiwania sensu. Nauczanie Jana Pawła II w kontekście „teologii niepełnosprawności” Jeana Vaniera*, w: J. Śledzianowski, T. Sakowicz (red.), *Jan Paweł II stróżem ludzkiej rodziny*, Kielce 2006, s. 149–162; też, *Kształtowanie adekwatnych postaw wobec osób niepełnosprawnych*, w: A. Rynio (red.), *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, Lublin 2007, s. 922–931; też, *Elementy „filozofii niepełnosprawności” Jeana Vaniera a współczesne tendencje rozwiązywania problemów osób z niepełnosprawnością*, w: A. Szudra, K. Uzar (red.), *Personalistyczny wymiar filozofii wychowania*, Lublin 2009, s. 279–292; też, *Mistrzostwo trwania we wspólnocie. Jean Vanier i jego dzieło*, w: M. Nowak, R. Jusiak, J. Mazur (red.), *Źródła wielkości mistrzów*, Lublin 2013, s. 497–508; też, *Inspiracje Jeana Vaniera dla budowania rodziny jako wspólnoty*, „Roczniki Teologiczne – Zeszyty Nauk o Rodzinie” 2015, nr 10(62), s. 19–31; D. Kornas-Biela, *Przekraczanie barier edukacyjnych w ujęciu pedagogiki niepełnosprawności Jeana Vaniera: inspiracje biograficzne*, w: W. Żłobicki, B. Maj (red.), *Nierówność szans edukacyjnych – przyczyny, skutki, koncepcje zmian*, Kraków 2012, s. 379–401.

2. Por. J. Vanier, *Odkryć nasze człowieczeństwo*, Kraków 2001, s. 5–6.

Z inspiracji J. Vaniera oraz zaprzyjaźnionej z nim Marie-Hélène Mathieu w roku 1971 powstał także Ruch *Wiara i Światło* (*Foi et Lumière*), który obecnie liczy ponad 1,5 tys. wspólnot. Tworzą je osoby z niepełnosprawnością intelektualną oraz ich rodziny i przyjaciele. Nie mieszkają oni razem, jednak starają się spędzać wspólnie czas, modlić i obdarzać przyjaźnią.

J. Vanier od pierwszych miesięcy zamieszkania w *Arce* pisał listy do jej Przyjaciół, informując ich o wszystkich ważnych wydarzeniach oraz swoich przemyśleniach związanych z nową inicjatywą. W niniejszym rozdziale przeanalizowano pierwsze 13 listów napisanych w latach 1964–1969³. Celem było rozpoznanie na podstawie tej lektury, jakie są podstawowe wymiary budowania wspólnoty według J. Vaniera. Pozwoli to na głębsze poznanie jego myśli pedagogicznej, zrozumienie źródeł i założeń wspólnot *Arki* i *Wiary i Światła* oraz odniesienie ich do współczesnej sytuacji osób z niepełnosprawnością intelektualną oraz wspólnot vanierowskich w Polsce.

Warto też zauważyć na wstępie, że z listów przebija niezwykła harmonia między aktywnością a refleksją, działaniem na rzecz innych i codziennym byciem z nimi. J. Vanier jest osobą bardzo aktywną i skuteczną w działaniach – podróżuje po Europie i Kanadzie, zbierając datki dla *Arki*, dając odczyty i wykłady, otwierając nowe wspólnoty w Kanadzie i Indiach, rozpoznając przy tym dokładnie miejscowe warunki. Jednocześnie z pełnym zaangażowaniem spędza całe dni na pracy w ogrodzie czy podróżach z osobami z niepełnosprawnością, oddając tym czynnościom całe serce. Te dwa rodzaje aktywności uzupełniają się w jego życiu i przenikają, stając dla siebie nawzajem źródło siły i zapału.

I. Niezbywalna godność osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Budowanie każdej wspólnoty musi zacząć się od zrozumienia, kim są osoby, które miałyby ją tworzyć. Wspólnoty vanierowskie tworzone są przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną, ich rodziny i przyjaciół. Już na pierwszej stronie wspomnianej publikacji autor zaznacza wyraźnie swoje stanowisko, kiedy pisze: „Każda osoba, niezależnie od jej sprawności czy

3. J. Vanier, *Our life together. A memoir in letters*, London 2007. Tłumaczenia cytatów książki wykonała autorka tekstu.

niepełnosprawności, mocnych czy słabych stron – jest ważna i święta”⁴. Podkreśla w ten sposób nie tylko wielkość i świętość każdej osoby, która przebywa we wspólnocie, ale przede wszystkim – we wczesnych latach sześćdziesiątych XX wieku – niezbywalną i pełną godność osób z niepełnosprawnością intelektualną. Jego filozoficzne wykształcenie sprawia, że próbuje zrozumieć i wyrazić, kim jest człowiek jako taki, co konstytuuje sam fakt bycia człowiekiem. Refleksja ta prowadzi go do stwierdzenia, że o wartości człowieka nie stanowią jego przymioty intelektualne czy status materialny i społeczny, ale zdolność do relacji z drugą osobą: „Największa wartość każdego człowieka tkwi w jego zdolności do budowania komunii – wspólnoty z innymi”⁵. Cechę tę uznaje za wspólną dla osób sprawnych i tych z niepełnosprawnościami. Nie tylko nie uznaje osób z niepełnosprawnością intelektualną za upośledzone w tej sferze, ale wskazuje na ich wyjątkowe zdolności do łączenia ze sobą ludzi i budowania wspólnoty.

Refleksja J. Vaniera budowana jest dalej już w pierwszych tygodniach funkcjonowania wspólnoty. Wskazuje on na pięć etapów zmian w zakresie postaw wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną⁶. Pierwszym z nich jest obawa przed innością i trudnymi zachowaniami, która wywołuje chęć ucieczki, unikanie i reakcje obronne. W czasie kiedy powstawała *Arka*, ten typ postaw był dominujący, a wynikał głównie z niepełnej wiedzy co do przyczyn i istoty niepełnosprawności intelektualnej. Drugi etap to poczucie litości, chęć pomocy, jednak bez uznania równości osób z niepełnosprawnością intelektualną i pełni ich potrzeb. Litość prowadzi do zaspakajania głównie potrzeb materialnych, z pominięciem, a nawet często wbrew temu, czego naprawdę potrzebują osoby z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodziny. J. Vanier zdecydowanie odcina się od takiego pojmowania pracy na rzecz osób z niepełnosprawnością – pisze, że *Arka* nie może stać się jeszcze jedną instytucją, w której będzie wyraźny podział na tych, którzy pomocy potrzebują i tych, którzy mogą jej udzielić. Trzeci z etapów wymieniany przez J. Vaniera to kompetentne, specjalistyczne wsparcie, jednak – paradoksalnie – nie jest to ostatni z etapów kształtowania się postaw. Kolejne dwa to zadziwienie i dziękczynienie za obecność osób z niepełnosprawnością intelektualną wśród nas oraz dostrzeganie w ich twarzach oblicza Boga. Taka refleksja prowadzi J. Vaniera do uznania, że osoby z niepełnosprawnością intelektualną są prawdziwym skarbem każdej wspólnoty:

4. Tamże, s. 1.

5. Tamże, s. 51.

6. Por. tamże, s. 14.

Czujemy, że w *Arce* otrzymaliśmy od Boga coś bardzo cennego i dającego życie, a jednocześnie małego i podatnego na zranienia, coś, obok czego ludzie mogą przejść, nie zauważając tego: że możemy zostać uzdrowieni przez odrzuconych⁷.

II. Wspólnota – miejsce wzrostu i rozwoju

Drugim podstawowym zadaniem przyświecającym pionierskim działaniom zakładanej Wspólnoty *Arka* było określenie, jakie są jej cele. Są one zwerbalizowane przez Vaniera w następujących słowach: „*Arka* to miejsce, gdzie osoby mogą wzrastać i rozwijać się zgodnie ze swoimi specyficznymi właściwościami i możliwościami”⁸ – zdanie to pomimo upływu lat nie traci swojej aktualności.

Wiele z elementów *Arki* opartych jest na doświadczeniach budowania wspólnoty rodzinnej, której funkcjonowanie oparte jest na dzieleniu codzienności. J. Vanier podkreśla, że w *Arce* szczególnie istotna jest troska o zaspokojenie podstawowych potrzeb każdej osoby. Wspólne przygotowywanie i spożywanie posiłków, zapewnienie troskliwej opieki medycznej i pielęgnacyjnej są okazją do wzajemnego współczucia, empatii i życzliwości. Takie codzienne doświadczenia mają głęboki ludzki sens – jak pisze J. Vanier – prowadzą one „do pewności wśród członków wspólnoty, że są kochani i wartościowi, że są dla kogoś radością. To z kolei daje przekonanie, że zostali stworzeni z miłości – i do życia w miłości”⁹. Budując materialne zaplecze wspólnot, remontując nowe domy i prowadząc nowe inwestycje, J. Vanier nie traci z oczu podstawowego celu *Arki*. Wyraźnie pisze, że *Arka* nie jest kolejnym warsztatem czy szkołą, gdzie są uczniowie i nauczający, podwładni i przełożeni. Wie, że chce stworzyć dom – miejsce, gdzie wśród zwykłego, codziennego bycia razem panuje miłość, pokój i przyjaźń.

Kolejnym elementem budowania wspólnoty jest według J. Vaniera zaufanie, które członkowie wspólnoty czują w stosunku do siebie samych i do innych. Podkreśla on to bardzo wyraźnie – nie chodzi tutaj tylko o zdo-

7. Tamże, s. 12.

8. Tamże.

9. Tamże, s. 13–14.

bycie zaufania osób z niepełnosprawnością intelektualną, ale o zaufanie udzielane sobie wzajemnie:

W *Arce* ufamy sobie nawzajem: osoby z niepełnosprawnością czują, że im ufamy, że pozwalamy im być i rozwijać się, że mogą poznawać i działać. Ci, którzy przychodzą do *Arki*, żeby mieszkać wspólnie z osobami z niepełnosprawnością uczą się ufać sobie i akceptować siebie takimi, jacy są. Zaufanie zasadza się na przekonaniu, że każdy jest ważny i cenny¹⁰.

Warto w tym kontekście zwrócić uwagę na istotny element wychowawczy – nie jesteśmy w stanie zaufać innym, jeśli nie ufamy samym sobie. Asystent nie wzbudzi zaufania osoby z niepełnosprawnością intelektualną, jeśli nie będzie ufał sam sobie – swoim uczuciom, kompetencjom, przekonaniom. Jednocześnie J. Vanier uznaje zaufanie okazywane osobom z niepełnosprawnością za kluczowy czynnik umożliwiający im zaufanie samym sobie, a w konsekwencji – rozwój i wzrost osobowy.

Ważnym wymiarem budowania wspólnot vanierowskich jest wspólna praca. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są postrzegane jako niezdolne do pracy – wręcz przeciwnie – są zachęcane do podejmowania różnych zadań na miarę swoich możliwości. Wśród pierwszych mieszkańców *Arki* opisywanych przez J. Vaniera w jego początkowych listach są więc zarówno mężczyźni, którzy znaleźli pracę w lokalnych firmach i codziennie razem z innymi mieszkańcami wioski pracują na farmach czy w małych zakładach rękodzielniczych, jak i osoby pracujące w zorganizowanych dla nich pracowniach i warsztatach, gdzie praca ma charakter głównie terapeutyczny. Praca dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest nie tylko przyjemnością i wypełnieniem dnia – J. Vanier kilkakrotnie pisze o ich zmęczeniu, np. w czasie dojazdu do winnicy, ciężkiej pracy w deszczu i słońcu, trudzie noszenia dużych koszy itp.¹¹.

Szczególnym rysem pedagogiki J. Vaniera jest wspólne podróżowanie. Zdaje się on przykładać szczególne znaczenie do ludzkiej potrzeby zmiany miejsca, bycia w drodze. Pomimo dodatkowego wysiłku, który towarzyszy przygotowaniu i odbyciu podróży z osobami z niepełnosprawnością intelektualną, J. Vanier organizuje wakacyjne wyprawy do znanych sanktuariów – odbywają się one prywatnymi samochodami przyjaciół *Arki*, towarzyszy im często zmęczenie i doświadczanie wielu niewygód. Lata, w których odbywają się te wyprawy, są czasem, kiedy osoby z niepełno-

10. Tamże, s. 2.

11. Por. tamże, s. 45.

sprawnością intelektualną są raczej ukrywane – w domach, w zakładach opieki daleko za miastami. J. Vanier natomiast widzi te wspólne podróże zarówno jako szansę na rozwój dla osób z niepełnosprawnością intelektualną, jak też i okazję dla innych osób do doświadczenia wspólnej podróży i spotkania z osobami z zaburzeniami w rozwoju: „Podróże to początek nowego sposobu życia, z większą otwartością na świat, na ludzi, na społeczeństwo, na innych, życia w większym pokoju”¹².

Wyraźnym rysem budowania wspólnoty przez Vaniera jest dzielenie się odpowiedzialnością¹³. W listach zazwyczaj używa liczby mnogiej – „zrobiliśmy”, „pojechaliśmy”, „przygotowaliśmy”. Jednoznacznie także określa, kto był odpowiedzialny za konkretne dzieła, chwali za dobrze wykonaną pracę, zamieszcza wyrazy uznania i podziwu dla asystentów. Tym, którzy kończą pobyt w *Arce*, serdecznie dziękuje i o każdym pisze bardzo indywidualnie, wskazując, w jaki sposób jego obecność i praca ubogaciły Wspólnotę.

III. *Arka* – wspólnota całożyciowa i środowiskowa

Zapraszając do domu *Arki* dwóch niepełnosprawnych mężczyzn, J. Vanier miał silne przekonanie, że jest to decyzja na całe życie, nieodwołalna. Tym różni się od instytucji, w których podopieczny z niepełnosprawnością intelektualną może mieszkać tylko przez określony czas, a później musi zmieniać miejsce zamieszkania, zrywając więzy i relacje, które tam zbudował. W *Arce* mogą przebywać osoby bardziej i mniej sprawne, młode – ale i te, które się starzeją. Przypomina to życie w rodzinie wielopokoleniowej, w której obok siebie żyją osoby w różnym wieku – dzieci i młodzież, ich rodzice i dziadkowie. Różnorodny wiek mieszkańców wyznacza także rytm świętowania ważnych wydarzeń – świętuje się kolejne urodziny jej członków, czasem Pierwsze Komunie Święte¹⁴ i inne okazje. Świętowanie jest ważnym rysem wspólnot, postrzegane jest jako pretekst do bardziej świątecznego wystroju (uroczyste kolacje odbywały się przy świecach¹⁵), ale przede wszystkim jako okazja do radości z obecności drugiej osoby, bez względu na stopień jej sprawności. J. Vanier daje temu wyraz w pierwszym

12. Tamże, s. 30.

13. Por. tamże, s. 44.

14. Por. tamże, s. 20.

15. Por. tamże, s. 24.

okresie tworzenia *Arki* poprzez opisywanie konkretnych sposobów świętowania, natomiast werbalizuje to wyraźnie w rozmowie z Kathryn Spink:

Świętować znaczy dziękować Bogu za to, że pozwolił nam się spotkać, że wyrwał nas z naszej samotności i dał nam poczucie przynależności. Wiem, że mnie zaakceptowałeś i ja zaakceptowałam ciebie. Znam twoje zalety i wady. A jednak biorę cię takim, jaki jesteś, nie oczekuję niczego więcej i nie płaczę z powodu tego, że nie jesteś dokładnie taki, jakim chciałbym cię widzieć. Świętowanie oznacza zatem dziękowanie za to, że jesteśmy takimi ludźmi, jakimi jesteśmy¹⁶.

We wspólnotach vanierowskich jest także przestrzeń na dzielenie się smutkiem – z powodu choroby czy odejścia niektórych członków wspólnoty, ale także smutnych wydarzeń w życiu osób towarzyszących wspólnotom. J. Vanier ze smutkiem opisuje w jednym z listów śmierć w wypadku córki jednej z rodzin pomagających *Arce*, dzieli jej ból i łączy się w cierpieniu¹⁷.

Już pierwsze listy wskazują na to, że *Arka* ma charakter wspólnoty otwartej. „Jako *Arka* jesteśmy kochani przez wiele osób”¹⁸ – napisał w jednym ze swoich pierwszych listów. Jej mieszkańcy chętnie włączają się w życie Trosły i są przez mieszkańców miejscowości przyjmowani. J. Vanier wyraźnie dba o te relacje – w listach dziękuje za wszelkie przejawy wsparcia – za подарowane przedmioty, zapraszanie mieszkańców *Arki* do domów rodzinnych na podwieczorki i kolacje przez mieszkańców wioski. Organizowane są przez wspólnoty dni otwarte, w czasie których mieszkańcy *Arki* prezentują wykonywane przez siebie przedmioty, pokazywane są przedstawienia, popisy akrobatyczne czy tańce, organizowane są loterie i kiermasze. J. Vanier w listach wspomina, że mieszkańcy *Arki* długo przygotowują się do takich wydarzeń, a następnie są szczęśliwi, że mogą zaprezentować swoje domy i wykonywane przez siebie prace, ale też radośnie spędzić czas z mieszkańcami wioski. Charakterystyczną cechą J. Vaniera jest to, że bardzo konkretnie wyraża swoje prośby o wsparcie, pisząc np., że potrzebne są stare rowery i klatki dla ptaków, że mieszkańcy *Arki* lubią dostawać listy i dlatego prosi o ich przysyłanie¹⁹.

16. K. Spink, *Cud, przesłanie i historia. Jean Vanier i Arka*, Kraków 2008, s. 132.

17. Por. J. Vanier *Our life...*, s. 51.

18. Tamże, s. 12.

19. Por. tamże, s. 20, 22, 24.

■ Zakończenie

W jednym z ostatnich listów z tego okresu J. Vanier nazywa działania *Arki* „pedagogiką serca” i pisze, że mogą one pomóc nam „przejść ponad naszym własnym egoizmem i otworzyć nas bardziej na cierpienia innych”²⁰. Listy pokazują, jak w codziennych chwilach idea ta była realizowana przez pierwszych mieszkańców *Arki*. Charakterystyczną ich cechą jest zatrzymywanie się na opisach krótkich, nieuchwytnych chwil, zachęcanie do zatrzymania się, koncentracji na drobnych codziennych sprawach, kontemplacji rzeczywistości. Analizowane treści pokazują, że już w czasie zakładania pierwszej wspólnoty J. Vanier miał jasno określoną wizję podejmowanych przez siebie działań. U ich podstawy stoi przekonanie o niezbywalnej i pełnej godności osoby z niepełnosprawnością intelektualną, zaś fundamentami podejmowanych działań są: dzielenie się codziennością, wzajemne zaufanie, wspólna praca i świętowanie oraz dzielenie się odpowiedzialnością. Wspólnoty vanierowskie są wspólnotami całościowymi, budowanymi na wzór wspólnot rodzinnych, w których swoje miejsce znajdują osoby młodsze i starsze, o zróżnicowanym poziomie sprawności. Wspólnoty są otwarte na środowisko lokalne, czerpią z niego, ale też ubogacają je swoją obecnością.

Przedstawiony model wspólnot vanierowskich jest nie tylko modelem funkcjonujących w Polsce Wspólnot *Arka* i *Wiara i Światło*, ale może stać się także modelem działań edukacyjnych i rehabilitacyjnych, podejmowanych na rzecz osób z niepełnosprawnością intelektualną, które częściowo omówiono w innych publikacjach²¹ i które nadal są przedmiotem badań autorki tego tekstu.

20. Tamże, s. 55.

21. Por. E. Domagała-Zyśk, *Chrześcijańska pedagogika niepełnosprawności – współczesne wyzwania*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*, Toruń 2010, s. 495–509; też, *Młodość – dorosłość – starość w sytuacji niepełnosprawności*, w: J. Stala, E. Osewska (red.), *Rodzina – bezcenny dar i zadanie*, Radom 2006, s. 703–723; też, *Otwartość na osobę z niepełnosprawnością intelektualną w programie wychowawczym szkoły – inspiracje na podstawie pism i dzieł Jeana Vaniera*, w: W.F. Wawro, A. Łuczyński, L. Pietruszka (red.), *Osoba – środowisko – transcendencjatrascendencja. Księga jubileuszowa dedykowana o. prof. R. Jusiakowi*, Lublin 2016, s. 141–156.

Bibliografia

- Domagała-Zyśk E., *Chrześcijańska pedagogika niepełnosprawności – współczesne wyzwania*, w: J. Michalski, A. Zakrzewska (red.), *Pedagogika chrześcijańska. Tradycja, współczesność, nowe wyzwania*, Toruń 2010, s. 495–509.
- Domagała-Zyśk E., *Elementy „filozofii niepełnosprawności” Jeana Vaniera a współczesne tendencje rozwiązywania problemów osób z niepełnosprawnością*, w: A. Szudra, K. Uzar (red.), *Personalistyczny wymiar filozofii wychowania*, Lublin 2009, s. 279–292.
- Domagała-Zyśk E., *Inspiracje Jeana Vaniera dla budowania rodziny jako wspólnoty*, „Roczniki Teologiczne – Zeszyty Nauk o Rodzinie” 2015, nr 10(62), s. 19–31.
- Domagała-Zyśk E., *Kształtowanie adekwatnych postaw wobec osób niepełnosprawnych*, w: A. Rynio (red.), *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, Lublin 2007, s. 922–931.
- Domagała-Zyśk E., *Mistrzostwo trwania we wspólnocie. Jean Vanier i jego dzieło*, w: M. Nowak, R. Jusiak, J. Mazur, *Źródła wielkości mistrzów. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Piotrowi Pawłowi Gachowi*, Lublin 2013, s. 497–508.
- Domagała-Zyśk E., *Młodość – dorosłość – starość w sytuacji niepełnosprawności*, w: J. Stala, E. Osewska (red.), *Rodzina – bezcenny dar i zadanie*, Radom 2006, s. 703–723.
- Domagała-Zyśk E., *Osoba chora, niepełnosprawna, cierpiąca jako wezwanie do poszukiwania sensu. Nauczanie Jana Pawła II w kontekście „teologii niepełnosprawności” Jeana Vaniera*, w: J. Śledzianowski, T. Sakowicz (red.), *Jan Paweł II stróżem ludzkiej rodziny*, Kielce 2006, s. 149–162.
- Domagała-Zyśk E., *Otwartość na osobę z niepełnosprawnością intelektualną w programie wychowawczym szkoły – inspiracje na podstawie pism i dzieł Jeana Vaniera*, w: W.F. Wawro, A. Łuczyński, L. Pietruszka (red.), *Osoba – środowisko – transcendencja. Księga jubileuszowa dedykowana o. prof. R. Jusiakowi*, Lublin 2016, s. 141–156.
- Kornas-Biela D., *Przekraczanie barier edukacyjnych w ujęciu pedagogiki niepełnosprawności Jeana Vaniera: inspiracje biograficzne*, w: W. Żłobicki, B. Maj (red.), *Nierówność szans edukacyjnych – przyczyny, skutki, koncepcje zmian*, Kraków 2012, s. 379–401.
- Spink K., *Cud, przesłanie i historia. Jean Vanier i Arka*, Kraków 2008.
- Vanier J., *Our life together. A memoir in letters*, London 2007.
- Vanier J., *Odkryć nasze człowieczeństwo*, Kraków 2001.